

LA COSMOGONIA DEL MEGALITISME CATALÀ: colors, sons, textures i símbols

Oriol Font i Cot¹ (Dr. en Prehistòria)

“Si observem el comportament general de l’home arcaic ens crida l’atenció un fet: de la mateixa manera que els actes humans, els objectes del món exterior no tenen valor intrínsec autònom. Un objecte o una acció assoleixen un valor i, d’aquesta manera, arriben a ser reals perquè participen, d’una forma o altra, en una realitat que els transcendeix. Una pedra, entre tantes altres, arriba a ser sagrada i, per això, es troba instantàniament saturada de ser pel fet que la seva forma acusa una participació en un símbol determinat, o també perquè constitueix una hierofania, posseeix mana, commemora un acte mític, etc. L’objecte apareix llavors com un receptacle d’una força estranya que el diferencia del seu medi i li confereix sentit i valor. Aquesta força pot romandre en la seva substància o en la seva forma; una roca es mostra com sagrada perquè la seva pròpia existència és una hierofania: incompreensible, invulnerable, és allò que l’home no és. Resisteix el temps, la seva realitat es veu duplicada per la perennitat.” (Eliade, 1949: 17. La traducció és nostra)

INTRODUCCIÓ

Quin tipus de motivació ideològica hi ha rere els dòlmens? Pretendre ni que sigui suggerir quelcom és molt arriscat; això no obstant, considerem que de cap manera es pot ignorar o menystenir el paper simbòlic que aquesta dada devia jugar dins el món conceptual dels grups humans que aixecaren, utilitzaren i reutilitzaren els sepulcres megalítics del territori que avui coneixem amb el nom de Catalunya.

En primer lloc, esmentarem una sèrie de qüestions relacionades tant amb els azimuts com amb l’arquitectura megalítica; tot seguit, plantejarem alguns

¹ Professor de Ciències Socials de l’IES «Els Tres Turons», d’Arenys de Mar. Article provinent de l’obra de l’autor *Els dòlmens catalans en el context de l’Europa occidental*, adaptat, ampliat i actualitzat per a ser publicat en aquest número de *Singladures*.)

esbossos interpretatius, amb la intenció d'albirar algun borrall de la cosmogonia dels constructors dels megàlits. Abans, però, volem matisar que els plantejaments que en els propers paràgrafs especificarem no poden ser generalitzables, atesa la multiplicitat d'interpretacions que, de ben segur, es van produir al llarg del dilatat període de temps que comprèn el fenomen megalític. Més aviat, cal entendre el contingut d'aquest article com una proposta d'interpretació, que potser d'alguna manera s'acosta al rerefons ideològic que donà sentit a uns vestigis que, des d'un abisme conceptual gairebé insalvable, contemplem amb poc més que inquieta resignació.

LES ORIENTACIONS SÓN TAN SOLS UNA DADA MATEMÀTICA?

Els sepulcres megalítics de l'àrea catalana miren cap a l'est de forma majoritària, amb algunes orientacions anòmales vers l'oest, que en uns casos s'han explicat en base a patrons d'orientacions foranes (els sepulcres empordanesos), mentre que en d'altres encara no ha estat possible esbrinar-ne la causa (dòlmens de la zona del Corredor) (Font, 2009: 15-18 i 23-24). També hem constatat que, comparant-los amb els de la Península Ibèrica i de bona part de França, els azimuts dels dòlmens catalans no reflecteixen un grau d'especificitat tan marcat, ja que tan sols una minoria s'orienten cap algun punt que es troba entre les sortides o les postes del Sol al llarg de l'any (Font, 2007: 83-85).

Al nostre parer, que els megàlits catalans mirin a llevant o a ponent i que ho facin sense el grau d'especificitat documentat a altres indrets en el fons no és massa rellevant. Considerem que la vinculació entre les orientacions i un culte de tipus solar és versemblant; de fet, estem convençuts que aquelles comunitats coneixien la trajectòria del Sol per la volta celest en el decurs de l'any –com si no haurien practicat una economia agropecuària?, tot i que quasi bé mai no la van reflectir des d'una perspectiva geomètrica (Font, 2009: 33).

Amb tot, això no és el que s'esdevé amb les grans galeries catalanes. No considerem casual que, d'entre les diferents tipologies megalítiques, precisament la major part d'aquests sepulcres posseeixin la major cura quant a les seves orientacions. L'esmerç de treball que es palesa en les grans galeries catalanes també es pot constatar en un patró d'azimuts molt més acurat, ja que l'orientació de la major part d'aquests monuments els apropa al solstici d'hivern, fins el punt que, dels 11 dòlmens coneguts, 8 miren vers un punt de l'horitzó no més allunyat d'una vintena de graus respecte al punt per on el Sol surt durant el dia més curt de l'any (Ibídem: 12).

L'ARQUITECTURA FUNERÀRIA. PER QUÈ MEGALÍTICA?

No tan sols les orientacions poden ser una via per entrellucar el món simbòlic dels constructors dels dòlmens. Pensem que també la pròpia arquitectura és una via de qüestionament; per això, ens sembla necessari preguntar-nos quin significat podien tenir certs elements arquitectònics dels sepulcres megalítics que hem estudiat.

ELS MEGÀLITS, UN AFANY D'ETER-NITAT

D'ençà el paleolític superior, comptem amb proves irrefutables que s'enterrava els difunts amb una intenció que anava més enllà de la funcionalitat. Però no va ser fins l'aparició del megalitisme que el món funerari anà acompanyat d'una monumentalització sense precedents. Quin fou el motor ideològic que generà la construcció dels sepulcres megalítics? A Catalunya, la utilització de grans blocs de pedra per bastir bona part dels espais funeraris que cronològicament situem dins el megalitisme contrasta amb els materials peribles que s'empraren per elaborar els hàbitats. Entenem que rera l'ús d'un material d'aparença sòlida i incorruptible com la pedra de ben segur hi hagué un intent d'assolir l'eternitat, anul·lant el pas del temps. Com molt bé ho definí Criado, el megalitisme és la primera arquitectura monumental que no desafia el temps, sinó que l'ultrapassa (1986: 174).

Però el megalitisme no tan sols simbolitza l'eternitat a través de la seva pròpia arquitectura, sinó que de fet és el vehicle mitjançant el qual els morts l'assolirien, transcendent el cicle vital de la natura. Eliade suggerí que si la vida humana degué ser semblant a la dels cereals, mitjançant la mort s'aconseguiria la perennitat. Així, gràcies a l'existència d'estructures indestructibles com els dòlmens, els difunts tornarien de nou al si de la Terra Mare amb l'esperança de compartir el destí de les llavors, però en romandre associats als blocs de pedra, els morts serien poderosos i indestructibles com les roques (1976: 129).

CORREDORS I SISTEMES D'ACCÉS: QUELCOM MÉS QUE FUNCIONALITAT?

No ens sembla forassenyat pensar que la construcció de passadissos podria respondre a criteris màgic-religiosos. Si realment durant l'etapa de construcció i primera utilització dels sepulcres amb corredor tan sols s'utilitzà la cambra –cosa

desgraciadament no demostrable, ens preguntem quin sentit té una estructura arquitectònica d'accés des d'un lateral del túmul, quan amb una o diverses lloses sobre el recinte estrictament funerari n'hi hauria prou. Sobre aquest punt, Maluquer va dir que “La deposició del mort comportava també la deposició del seu esperit, que només es deslliurava quan s'havien acomplert les cerimònies i pregàries disposades en el ritual. Aleshores, l'esperit del mort abandonava el cos i refeia a la inversa el camí, i pel corredor sortia a l'exterior per incorporar-se a la vida dels esperits.” (Vilar (dir.), 1987: 169).

Dins un context atlàntic, s'ha assenyalat que l'existència dels corredors podria estar associada a les pràctiques xamàniques, recolzades amb l'ús de substàncies al·lucinògenes; de fet, segons Dronfield, la decoració d'alguns passadissos (com els de Gravinis o Newgrange) podria ser la representació de fosfens, és a dir, sensacions visuals lluminoses generades dins l'ull pel sistema nerviós davant d'estímuls aliens a la llum (citada per Guerra, 2005: 708).

És de lamentar que a Catalunya no existeixin vestigis comparables als dels sepulcres més amunt esmentats. Per altra banda, gairebé mai les representacions que s'associen al fenomen megalític català documenten un tipus de decoració semblant a la que es troba en el món atlàntic, atès que, de manera fonamental, es gravaren cassoletes, reguerons, cruciformes, signes en phi, cercles o antropomorfs (Tarrús, 2002: 840-843). Amb tot, a Catalunya es pot parlar d'un cas –bé que del tot descontextualitzat paral·lelitzable amb la decoració d'alguns sepulcres de la façana atlàntica: és el de la llosa decorada amb cercles concèntrics i semicercles en forma d'U, que es trobà dins d'una cabana de pastor del Pla de la Calma (Montseny) (Vilardell i Castells, 1976: 181-182).

En els casos en què s'han documentat, les portes d'accés a la cambra són elements arquitectònics que també ens remetent a una complexitat que ben probablement depassa la funcionalitat. Les portes poden ser de diferents tipus; a Catalunya, els casos més ben conservats ens permeten saber que hi havia lloses perforades (Torre dels Moros de Llanera) o bé brancals i llinda (Cova d'En Daina). Sobre l'existència de lloses perforades, s'ha dit que permetrien que les ànimes dels difunts abandonessin de tant en tant la tomba per comunicar-se amb els vius; aquests elements arquitectònics serien, doncs, “forats de les ànimes”. (Eliade, 1976: 130).

L'EXPERIÈNCIA SENSORIAL DELS MEGÀLITS: MONUMENTALITAT, COLOR, MÚSICA I DANSA

Els sepulcres megalítics foren molt més que indrets on enterrar els morts. També eren –com de fet encara són en alguns casos una experiència sensorial, rera la qual hi havia condicionants econòmics, socials i ideològics que justificarien la seva existència. No podem, doncs, bandejar l'efecte que sobre els sentits –i, de manera més específica, al menys sobre la vista i potser també sobre l'oïda degueren tenir els grans monuments megalítics.

Per la seva immediatesa, el primer dels sentits que es corprèn davant d'un gran sepulcre megalític és el visual. La monumentalitat d'alguns exemplars catalans que han arribat en força bon estat fins els nostres dies és quelcom que encara produeix astorament. La seva manifesta visibilitat pot també ser interpretada com una manera d'imposició; així, s'ha considerat que el camperol, en lloc de legitimar-se mitjançant la natura, pretendria ordenar-la, ja que la percebria amb hostilitat. Els megàlits serien, doncs, una forma de reivindicació del territori, i la seva construcció parlaria de les inquietuds i objectius d'unes comunitats que, havent fonamentat la seva supervivència en el domini de l'entorn, necessita mostrar la seva hegemonia sobre el temps i reivindicar el seu territori apel·lant a la tradició i als morts (Criado, 1989: 85).

Relacionat amb el sentit de la vista, l'ús del color degué jugar un paper molt més important del que en l'actualitat podem suposar. Alguns estudis han tractat de palesar aquest esmunyedís aspecte. És de lamentar que no comptem amb dades substancials pel que fa a Catalunya; en canvi, a la Península Ibèrica s'ha assenyalat l'existència de decoració policroma al dolmen de Soto (Huelva) (Balbín y Bueno, 1996: 499-503), o més recentment, s'ha suggerit que certes lloses del sepulcre de la Sima II (Sòria) van ser escollides en base a criteris cromàtics. Així, llurs excavadors consideren que no és casual que l'única paret que potencialment podria rebre la llum del Sol precisament s'elaborés amb gres de color granat (Rojo et al., 2005: 686).

A la visió, cal afegir-hi una altra dimensió sensorial sobre la qual s'ha començat a treballar en els darrers anys: l'acústica. És molt suggerent el cas de la tomba de corredor de Camster Round (Escòcia). El so emès amb tambors des de la cambra no es podia sentir des de fora; en canvi, sí que era perceptible, en forma d'un rumor o tremolor provinent del subsòl, dins la cambra d'un altre megàlit situat gairebé a 200 metres de distància (citat per García Sanjuán, 2005: 264).

L'univers sensorial de l'oïda roman intrínsecament relacionat a la música, cosa que ens porta a parlar d'aspectes tant inherents a la natura humana com la melodia, el ritme i la dansa. Tenint en compte el testimoni que ens proporciona l'art llevantí (Los Grajos, Múrcia; potser Barranco del Pajarero, Teruel, així com La Roca dels Moros de Cogul, Lleida) (Sanchidrián, 2001: 409-410), extrapolant vers l'època que estudiem podem elucubrar amb l'existència de danses sagrades relacionades amb els rituals funeraris, que versemblantment es durien a terme a redós dels sepulcres megalítics. Hipotèticament, aquestes danses també podrien tenir alguna vinculació amb mites fundacionals de caire cíclic, els quals, perduts en la nit del seu temps, se solaparien amb el món dels vius i els morts. Quant a la música, els vestigis arqueològics de flautes d'os i altres instruments musicals trobats durant el Paleolític Superior (Ibíd.: 184-185) ens fan pensar amb la més que raonable possibilitat que aquestes danses s'acompanyessin tant amb el cant com amb diversos instruments de percussió i de vent, si bé cal fer aquesta extrapolació amb la deguda prudència a què ens obliga la manca d'evidències materials per l'època que ens ocupa.

CONCLUSIONS

No és cap novetat afirmar que l'arquitectura megalítica reflecteix, en el pla material, un complex simbolisme, que albirem potent. Per tractar d'entrellucar aquesta potència, considerem que cal acostar-se als símbols que s'amaguen rere els dòlmens sense menystenir el poder dels sentits o, fins i tot, el de les seves alteracions. Lamentablement, la nostra incapacitat de ser empàtics només ens permet un acostament molt parcial al ric rerefons del megalitisme; per aquest motiu, cal entendre els paràgrafs precedents no pas com una explicació sòlidament recolzada, sinó com un intent de formular preguntes més o menys reeixides i no sempre concordants, tot suggerint plantejaments i proposant interpretacions.

Per analitzar el que de ben segur fou una experiència sensorial en l'actualitat poc menys que inabastable només comptem amb la raó. Som plenament conscients d'aquesta paradoxa que ens limita; amb tot, proposem que, dins la cosmogonia d'aquelles comunitats, almenys durant l'erecció i primeres utilitzacions de bona part dels megàlits i potser d'una manera més específica pel que fa a les grans galeries catalanes, el Sol hauria estat un component molt important, si és que no el centre, vers on gravitaria una part fonamental del seu món màgico-religiós.

És cert que, si ens atenem a les dades empíriques, el cas català no dóna prou solidesa a aquest suggeriment. Ja s'ha apuntat, i així ho pensem també nosaltres,

que el motiu de l'anomalia orientativa catalana cal cercar-lo en l'àrea megalítica de la mediterrània francesa, significativament relacionada amb el moviment del Sol de ponent, com clarament ho està amb el de llevant gairebé tota la Península Ibèrica i gran part de França (Font, 2007: 83-85). Per això, la hipotètica vinculació entre l'Astre Rei i els sepulcres megalítics catalans cal entendre-la més en un terreny conceptual. Si això fos cert, ens trobaríem davant de comunitats que considerarien el Sol potser com l'Immutable Arquetip, centre d'un món cíclic, de naixement i mort de la natura, a la vegada simbolitzat pel seu moviment, tant previsible com transcendental. Dins d'un món que manté una estreta relació amb les pulsacions periòdiques de la natura, tot té sentit si interpretem el fenomen megalític com una part, integrada i integradora, d'aquella canviant a la vegada que repetitiva realitat.

Així, els sepulcres megalítics portarien implícits els cicles de la natura, com cíclic era el moviment del Sol. Eliade digué que, amb la construcció dels dòlmens, aquelles comunitats haurien pretès anar més enllà, transcendent l'etern retorn de la llavor fins esdevenir indestructibles com la pedra. En darrera instància, doncs, la idea fonamental que motivà l'existència dels dòlmens degué ser la d'una sòlida eternitat, que els nostres afortunats sentits encara poden copsar com un pàl·lid miratge d'allò que un dia fou.

BIBLIOGRAFIA

Balbín Behrmann, Rodrigo de; Bueno Ramírez, Primitiva (1996), *Soto, un ejemplo de arte megalítico al suroeste de la Península*, a Moure Romanillo, Alfonso (Ed.), "El hombre fósil 80 años después". Volumen conmemorativo del 50 aniversario de la muerte de Hugo Obermaier, Santander, Servicio de Publicaciones, Universidad de Cantabria, pp. 467-505

Criado Boado, Felipe, et al. (1986), *La construcción del paisaje: megalitismo y ecología en la Sierra de Barbanza (Galicia)*, Santiago, Xunta de Galicia. Consellería de Educación e Cultura. Dirección Xeral do Patrimonio Artístico e Monumental. Servicio de Arqueología, 186 pp.

Criado Boado, Felipe (1989), *Megalitos, espacio, pensamiento*, a Trabajos de Prehistoria, 46, pp.75-98

Eliade, Mircea (1949, reimpressió de 1966), *Le mythe de l'éternel retour. Archétypes et répétition*, Paris, Éditions Gallimard, Les Essais XXXIV, 256 pp.

Eliade, Mircea (1976, reimpressió de 1983), *Histoire des croyances et des idées religieuses*. I. De l'âge de la pierre aux mystères d'Éleusis, Paris, Payot, 492 pp.

Font Cot, Josep Oriol (2007), *Els dòlmens catalans en el context de l'Europa occidental*. Un

acostament des de l'arqueoastronomia. Premi d'Arqueologia Memorial Josep Barberà i Farràs. Quarta edició, Barcelona, Societat Catalana d'Arqueologia, 112 pp.

Font i Cot, Oriol (2009), *Les orientacions dels dòlmens catalans*, a "III Trobada d'entitats de recerca local i comarcal del Maresme. El patrimoni funerari al Maresme", Vilassar de Mar, pp.7-42

García Sanjuán, Leonardo (2005), *Introducción al Reconocimiento y Análisis Arqueológico del Territorio*, Barcelona, Editorial Ariel, S.A., 357 pp.

Guerra Doce, Elisa (2005), *Drogas y rituales funerarios en el Neolítico europeo*, a Arias Cabal, Pablo, et al. (eds.), "Actas del III Congreso del Neolítico en la Península Ibérica". Santander, 5 a 8 de octubre de 2003. Monografías del Instituto Internacional de Investigaciones Prehistóricas de Cantabria, 1, Universidad de Cantabria, pp. 705-713

Rojo Guerra, Manuel A., et al. (2005), *El color como instrumento simbólico en el megalitismo del Valle de Ambrona (Soria)*, a Arias Cabal, Pablo, et al. (eds.), "Actas del III Congreso del Neolítico en la Península Ibérica". Santander, 5 a 8 de octubre de 2003. Monografías del Instituto Internacional de Investigaciones Prehistóricas de Cantabria, 1, Universidad de Cantabria, pp. 681-689

Sanchidrián, José Luis (2001), *Manual de arte prehistórico*, Barcelona, Editorial Ariel, S.A., 549 pp.

Tarrús i Galter, Josep (2002), *Poblats, dòlmens i menhirs. Els grups megalítics de l'Albera, serra de Rodes i cap de Creus (Alt Empordà, Rosselló i Vallespir Oriental)*, Girona, Diputació de Girona, 950 pp.

Vilar, Pierre (Dir.) (1987), *Història de Catalunya. Volum I: Prehistòria i Edat Antiga fins al segle III*, Barcelona, edicions 62, 494 pp.

Vilardell, R.; Castells, J. (1976), *Hallazgo de una estela decorada en el Pla de la Calma*, a Pyrenae, 12, pp.181-182 + VI láms.